

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ
СПРАВ
ФАКУЛЬТЕТ № 2
КАФЕДРА УКРАЇНОЗНАВСТВА**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ
навчальної дисципліни
«ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

Галузь знань 12 «Інформаційні технології»

Спеціальність 125 «Кібербезпека»

Спеціалізація «Безпека інформаційних та комунікаційних систем»

**за темою
УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ ТА КУЛЬТУРА В ДОБУ
НОВІТНЬОГО ЧАСУ (1917-1991 рр.)**

Лекція 8
Українська революція 1917-1921 рр. Українські землі в міжвоєнний час.

м. Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 2
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 29.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та
соціально-економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри українознавства факультету № 2 *(протокол від 29.08.2023 № 8)*

Розробник:

1. Завідувач кафедри українознавства факультету № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор філологічних наук, професор – **Чорний І. В.**

Рецензенти:

1. Доцент кафедри мовної підготовки ДБТУ, кандидат філологічних наук, доцент – **Герман Л.В.**
2. Доцент кафедри українознавства факультету № 2 ХНУВС, кандидат філологічних наук, доцент – **Перцева В.А.**

План лекції

1. Українська революція 1917-1921 рр. та громадянська війна в Україні.
2. Українські землі у міжвоєнний час.
5. Українська культура першої половини ХХ ст.

Рекомендована література:

Основна

1. Бойко О.Д. Історія України. К. : Академія, 2016.
2. [Історія та культура України : навчальний посібник / уклад. Дедурін Г.Г., Іванов С. Ю., Чорний І.В. Харків : ХНУВС, 2017.](#)
3. [Греченко В.А. Історія та культура України : підручник. Харків : ХНУВС, 2017.](#)

Додаткова

1. Ваврух М., Гавалюк Р. Нариси з історії української культури. Архітектура, образотворче мистецтво, музика, театр кіно. К. : Світ, 2018.
2. Гарін В., Кігіцар І., Кондратенко О. Історія України. К. : Центр навчальної літератури, 2017.
3. Геоштор О. Історія та культура України: навчально-методичний посібник. (у схемах і таблицях) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів: ПП «Арал», 2018.
4. Історія української культури : курс лекцій для студентів спеціальності 034 Культурологія / Ю. С. Сабадаш, Ю. М. Нікольченко, Л. Г. Дабло ; за заг. ред. Ю. С. Сабадаш. К. : Ліра-К, 2020.
5. Лоза Ю. Історичний атлас України. К. : Українська Картографічна група, 2022..
6. Павлова О., Мельничук Т. Історія української культури. К. : Центр навчальної літератури, 2019.
7. Шейко В., Тишевська Л. Історія української культури. К. : Кондор, 2013.

Основні ресурси в Інтернеті

1. <http://historians.in.ua/>
2. <http://uk.wikipedia.org/wiki/>
3. <http://litopys.org.ua/>

Текст лекції

1. Українська революція 1917-1921 рр. та громадянська війна в Україні.

У лютому 1917 р. у Петрограді почалися революційні події, що привели до *повалення царату та краху Російської імперії*. У країні встановилося **двовладдя** – *Тимчасовий уряд*, що складався з представників ліберальної буржуазії і *Петроградської Ради робітничих та солдатських депутатів*, яка презентувала інтереси низів суспільства.

Події в Росії стали *каталізатором національного руху* в Україні. 4 (17) березня 1917 р. представники ТУП, лівих українських партій – УПСР, УПСД,

УПСФ створили у Києві **Українську Центральну Раду (УЦР)**, що мала стати *координаційним центром національно-визвольного руху* в українських землях. На посаду голови УЦР заочно затвердили **М. Грушевського**.

22 березня 1917 р. з'явилася перша *відозва «До українського народу»* Центральної Ради. Початок роботи *Всеукраїнського Національного Конгресу* засвідчив перетворення УЦР на *прототип парламенту*, що складався з 150 делегатів, які представляли українські політичні партії, громадські та культурні організації, губернії. Конгрес затвердив *склад президії УЦР*: голова – М. Грушевський, а його заступниками стали С. Єфремов і В. Винниченко.

Лідери Центральної Ради розраховували, що питання української автономії буде вирішено спільно з Тимчасовим урядом Росії. Проте після безрезультатного візиту делегації УЦР на чолі з В. Винниченко до Петрограду наприкінці травня, вочевидь постала марність цих сподівань.

За цих обставин 10 червня 1917 р., під час роботи *II Всеукраїнського Військового З'їзду*, скликаного Центральною Радою, відбулося проголошення **I Універсалу**, де йшлося про **автономію України**. Провідну роль у створенні I Універсалу відіграв В. Винниченко, який невдовзі очолив **Генеральний Секретаріат**, сформований 15 (28) червня 1917 року.

На початку липня 1917 р. УЦР, під тиском делегації Тимчасового уряду, прийняла свій **II Універсал**, який значно поступався попередньому. Так, *питання автономії виносилося на розгляд Всеросійських установчих зборів*, Генеральний секретаріат підпорядковувався Тимчасовому уряду, а склад УЦР мали поповнити представники національних меншин. Дискримінаційна політика Тимчасового уряду щодо Центральної Ради тривала і надалі.

У жовтні 1917 р., владу в Росії захопили більшовики. Діячі УЦР відреагували на це проголошенням **III Універсалу**, який засвідчував створення автономної **Української Народної Республіки (УНР)** та передбачав численні реформи, зокрема у аграрній та соціальній сферах. Втім, в цьому ж Універсалі було вказано на наявність *федеративних зв'язків з «демократичною Росією»*, що стало прикрою помилкою. Одночасно з проголошенням III Універсалу УЦР прийняла закон про проведення виборів до українських Установчих Зборів та низку інших законодавчих актів.

Центральна Рада та її уряд в цей період користувалися підтримкою народу. Але вони проявили нерішучість при розгляді основних суттєвих питань: конфіскація землі та передача її в руки селянства проводилися повільно, не були реформовані стара банківська система, судовий апарат, законодавство, не було встановлено дієвого контролю за виробництвом.

В той же час нарастив **конфлікт з більшовиками**, які не збиралися допускати незалежності України у будь якій формі й не визнавали Української Народної Республіки. Почалася **перша українсько-радянська війна**. Приводом до війни між більшовицькою Росією та УНР стало роззброєння Центральною Радою агресивно настроєних більшовицьких частин у Києві, а також ультиматум Ради Народних Комісарів Центральній раді від 4 грудня 1917 р. з вимогою не пропускати через територію України донських козаків, що поверталися з фронту. Униклива відповідь

Генерального Секретаріату на цей ультиматум призвела до початку воєнних дій.

Тим часом Центральна Рада поступово втрачала підтримку народних мас. Регулярного, дисциплінованого війська створити вона не спромоглася. Франція та Англія визнали УНР, відправили до Києва офіційних представників, але реальної допомоги не надали. В цих умовах проголошення повної незалежності України диктувалося самим ходом подій.

IV Універсал, прийнятий Центральною Радою у січні 1918 р., зафіксував, що УНР стає самостійною, вільною та суверенною державою українського народу. Уряду УНР доручалося розпочати мирні переговори з державами Четверного Союзу. Повністю здійснити завдання, які ставилися в Четвертому Універсалі, не вдалося. Через три дні після його проголошення останні підрозділи військових формувань УНР – гайдамаків залишили Київ та відступили до Житомира, куди вже переїхала Центральна Рада та уряд. Наприкінці січня 1918 р. більшовицькі війська на чолі з колишнім штабс-капітаном царської армії Муравйовим увірвалися до Києва.

Після підписання 9 лютого 1918 р. **Брестського мирного** договору Україна була окупована німецькими військами. 29 квітня 1918 р. на засідання Центральної Ради, де, до речі, була затверджена перша українська конституція - **Конституція УНР**, увірвалися німецькі солдати та заарештували декілька міністрів. Центральна Рада була розігнана.

Того ж дня, коли було скинуто Центральну Раду, на з'їзді партії хліборобів **гетьманом** України проголошено колишнього бойового генерала російської армії та ад'ютанта Миколи II, нащадка українських гетьманів, в 1917 р. - командира першого Українського корпусу та отамана Вільного козацтва - **Павла Скоропадського**. Фактично влада перейшла до німецької адміністрації.

П.Скоропадський провів ряд законів, спрямованих на ліквідацію усіх соціалістичних заходів, запроваджених Центральною Радою. Було видано закон про обов'язковий засів полів та постачання німцям хліба за низькими цінами. У свої маєтки поверталися поміщики. Проти повсталих селян та страйкуючих залізничників, робітників застосовувалися каральні експедиції, в яких брали участь німецькі війська та гетьманська варта (поліція).

В перший період після перевороту Скоропадський заявив, що самостійність України буде збережена. Продовжувалася і досить ефективно українізація навчальних закладів, створено 150 українських гімназій, 2 українські університети (у Києві та Кам'янець-Подільському), надруковано декілька мільйонів підручників українською мовою, засновано Всеукраїнську Академію Наук, Українську національну бібліотеку, Український національний музей, Національну галерею мистецтва, Український театр драми та опери, Українську державну капелу, Державний симфонічний оркестр. Розпочалася підготовка до створення Всеукраїнської автокефальної (самостійної) української православної церкви.

Гетьманом була створена в Україні дійова адміністрація з числа колишніх царських чиновників, які бачили в особі гетьмана свою людину і

плекали надії на повернення старого ладу, досить боєздатні військові з'єднання, на основі кораблів Чорноморського флоту розпочалося формування українських військово-морських сил. Було розроблено проект поміркованої аграрної реформи, яка передбачала примусовий викуп землі у поміщиків та безкоштовний розподіл її серед селян з розрахунку до 25 десятин на господарство. Але проект цей лишився нездійсненим, хоча навряд чи й вистачило б у молодій Українській державі коштів на викуп землі та задоволення усіх заінтересованих сторін.

Для керівництва повстанням проти гетьмана, а потім і управління відновленою УНР була створена **Директорія** у складі В.Винниченка, С.Петлюри та ін. Ядром повстання стали Січові стрільці, які отаборилися в Білій Церкві. Тут Петлюра видав Універсал до українського народу із закликом до загального повстання.

14 грудня 1918 р. війська Директорії зайняли Київ й було проголошено **відновлення УНР**. Більшість постанов нової влади була спрямована *проти поміщиків і буржуазії*, які навіть позбавлялися виборчого праву. Місцева влада мала зосередитися в руках *Трудових рад селян, робітників та трудової інтелігенції*. Цими необачними рішеннями Директорія відштовхнула від себе заможні прошарки суспільства.

В той же час, *кризова ситуація в економіці* не дозволила перейти до реалізації *аграрної реформи*, за допомоги якої Директорія планувала отримати підтримку селянства. Воно так і не стало опорою нової влади, з часом перетворившись у руйнівну, ніким не контрольовану силу. Наприкінці грудня 1918 р. було *сформовано уряд УНР* на чолі з *В. Чехівським*. Роль парламенту відігравав *Трудовий конгрес*.

З перших днів свого існування Директорія опинилася у *вкрай важкому зовнішньополітичному становищі*, перебуваючи у своєрідному **«трикутнику смерті»** між радянською Росією, що наступала з півночі, країнами Антанти, які розпочали свою інтервенцію на півдні (захопили Одесу) та Польщею, що загрожувала УНР із заходу.

Становище ускладнювалося і **відсутністю єдності всередині Директорії**. Частина її лідерів мала *соціалістичні погляди* та не відкидала можливості союзницьких відносин з більшовиками, особливо на тлі агресії Антанти (В. Винниченко, В. Чехівський, М. Шаповал). Їх опонентами були *прибічники С. Петлюри*, що бачили вихід із скрутного становища у *здобутті підтримки Антанти* для протидії більшовикам.

16 січня 1919 р. наступом більшовиків на Київ і Харків розпочалася **друга українсько-радянська війна**. 22 січня 1919 р. відбулося *формальне об'єднання УНР із ЗУНР (Акт Злуки)*, але це не мало практичних результатів.

Навесні 1919 р. свій наступ в Україну розпочала *Добровольча армія А. Денікіна*. Вона захопила Донбас, а згодом білі увійшли до Харкова та Катеринослава. Ці успіхи дозволили розпочати *наступ на Київ*. 30 серпня 1919 р. денікінці його захопили (**«Київська катастрофа»**). 3 грудня 1919 р. керівництво УНР перейшло до *партизанських форм боротьби*. Окремі частини

підпорядковані Директорії рушили по тилах денікінців та більшовиків, що отримало назву **першого зимового походу армії УНР**.

Скориставшись невдоволенням селянства, репресивною політикою білих та здобувши підтримку лідерів селянських повстанських загонів (*Н. Махно*), на початку 1920 р., Червона армія повернула контроль над більшою частиною України. С. Петлюра спробував здобути підтримку Польщі, уклавши у *Варшаві* угоду з *Ю. Пілсудським*. Проте **радянсько-польська війна** завершилася укладанням **18 березня 1921 р. Ризького миру**, за яким Західна Україна поверталася до Польщі і на решті українських земель визнавалася радянська влада. Армія УНР була *інтернована*, а уряд опинився в *еміграції*.

Останньою спробою повалити більшовицький режим за допомогою масштабного повстання селян, став **другий зимовий похід** залишків армії УНР на чолі з *Ю.Тютюнником* (листопад 1921 р.), але і він не приніс бажаних результатів.

Західноукраїнська Народна Республіка (скорочено – ЗУНР; до 13 листопада 1918 року – Українська Держава) – короткочасна держава, створена у Східній Галичині після Першої світової війни в результаті розпаду Австро-Угорщини. Проголошена 19 жовтня 1918 року у Львові. В результаті Першолистопадового повстання, взяла контроль над більшістю територій, на які претендувала. 22 січня 1919 року формально об'єдналася з Українською Народною Республікою, отримавши назву Західні області Української Народної Республіки (ЗО УНР), що, однак не мало практичних наслідків.

Проголошення незалежності ЗУНР викликало крайнє невдоволення Польщі, яка також претендувала на ці землі, що вилилося в **польсько-українську війну 1918-19 років**, яка завершилася цілковитою поразкою українців і виїздом уряду ЗУНР в еміграцію.

18 жовтня 1918 р. у Львові на зборах всіх українських депутатів австрійського парламенту, українських членів галицького і буковинських сеймів, представників політичних партій Галичини і Буковини, духовенства і студентства було **утворено Українську Національну Раду (УНРада)** – політичний представницький орган українського народу в Австро-Угорській імперії.

19 жовтня 1918 р. УНРада проголосила Українську державу на всій українській етнічній території Галичини, Буковини і Закарпаття. Було вирішено виробити демократичну конституцію та обрано **президента Української Національної Ради**, яким став **Євген Петрушевич**.

31 жовтня 1918 р. у Львові стало відомо про **приїзд** до міста **Польської ліквідаційної комісії** (створена 28 жовтня 1918 р. у Кракові), яка мала перебрати від австрійського намісника владу над Галичиною – і включити її до складу Польщі. УНРада поставила перед австрійським урядом питання про передачу їй всієї повноти влади у Галичині та Буковині. Проте австрійський намісник Галичини генерал К. Гуйн відповів категоричною відмовою. Тоді на вечірньому засіданні УГВС (Українського Генерального Військового Комісаріату) 31 жовтня 1918 р. було вирішено взяти владу у Львові збройним шляхом.

В ніч з 31 жовтня на 1 листопада 1918 р. стрілецькі частини, очолювані сотником Дмитром Вітовським, зайняли всі найважливіші урядові установи у місті (крім залізничного вокзалу, що стало однієї з помилок і причиною втрати Львова).

9 листопада 1918 р. УНРада утворила свій тимчасовий виконавчий орган, якого 13 листопада 1918 р. було перетворено на уряд – Державний Секретаріат ЗУНР-ЗО УНР.

13 листопада 1918 р. було затверджено Конституційні основи новоствореної держави – «Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії», згідно з яким вона **отримала назву «Західно-Українська Народна Республіка»**. Закон визначав територію ЗУНР, яка включала українські етнічні землі і охоплювала Галичину, Буковину і Закарпаття. Територія ЗУНР становила 70 тис. кв. км, населення – 6 млн. осіб. Затверджено герб держави – Золотий Лев на синьому тлі, та прапор – **блакитно-жовтий**. Національним меншинам на території ЗУНР гарантувалися рівні права з українським населенням.

До нової Української держави єврейське та німецьке населення поставились лояльно, а **поляки розпочали воєнні дії проти української влади**. Одночасно **румунські війська перейшли кордони ЗУНР** і, незважаючи на опір населення, 11 листопада зайняли Чернівці, а згодом всю Північну Буковину.

21 листопада 1918 р. внаслідок кровопролитних боїв польські війська захопили Львів. Уряд ЗУНР переїхав до Тернополя, а з кінця грудня УНРада і уряд ЗУНР знаходились у Станіславові (тепер Івано-Франківськ).

22 січня 1919 р. у Києві відбулося урочисте проголошення Акту про Злуку ЗУНР (Галичина, Буковина, Закарпаття) і УНР (Наддніпрянська Україна) в єдину соборну Українську Народну Республіку. Згідно з законом «Про форму влади в Україні», прийнятим Трудовим Конгресом України, ЗУНР отримала назву «Західна Область Української Народної Республіки» (ЗО УНР, ЗОУНР). Пізніше після підписання Варшавського договору 1920 року між УНР та Польщею Акт Злуки було денонсовано владою ЗО УНР.

У січні-травні 1919 р., незважаючи на постійну нестачу зброї, боєприпасів і амуніції Українська Галицька Армія контролювала ситуацію на українсько-польському фронті і поступово витісняла польську армію з території Галичини.

15 травня 1919 р. на український фронт у Галичині та Волині була кинута сформована і озброєна у Франції 80-тисячна польська армія генерала Ю. Галлера, яка (в планах Антанти) призначалась лише для боротьби проти більшовиків.

На початку червня 1919 року польські війська захопили майже всю Галичину, за винятком терену між Дністром і нижнім Збручем. У зв'язку з критичним становищем ЗО УНР 9 червня 1919 р. уряд С.Голубовича склав свої повноваження, а Виділ УНРади передав всю повноту військової і цивільної влади Є.Петрушевичу, який отримав титул диктатора ЗО УНР. Для виконання

покладених на нього функцій Є.Петрушевич створив при собі тимчасовий виконавчий орган – Раду Уповноважених Диктатора і Військову Канцелярію.

7-28 червня 1919 р. УГА під командуванням О. Грекова провела **Чортківський наступ**, внаслідок якого **значна частина Галичини була визволена від польських військ**. Проте нестача зброї і боєприпасів змусила УГА протягом червня-липня 1919 р. відступити на старі позиції. **16-18 липня 1919 р. УГА відступила за р. Збруч**. Територію ЗО УНР окупували польські війська.

З липня до листопада 1919 р. місцем перебування керівництва ЗО УНР був Кам'янець-Подільський. **Наприкінці листопада 1919 р. Є. Петрушевич і уряд ЗУНР були змушені переїхати до Відня**, де продовжували активну міжнародну діяльність щодо захисту державних інтересів ЗУНР. Еміграційний уряд ЗУНР діяв до 1923 р.

2. Українські землі у міжвоєнний час

Поразка військ УНР-Директорії в 1920 р. призвела до остаточної перемоги в Україні радянської влади та відновлення **Української соціалістичної радянської республіки** (УСРР) з деякими атрибутами самостійної держави (Конституція УСРР 1919 р., уряд – Рада Народних Комісарів, законодавчий орган – з'їзд Рад та Всеукраїнський ЦВК, столиця - Харків, герб та ін.). Проте фактично за радянської влади Україна ніколи незалежною, самостійною державою не була. Вся влада в країні знаходилася в руках єдиної РКП(б) - Російської комуністичної партії (більшовиків), центр якої був у Москві. КП(б)У – Комуністична партія (більшовиків) України за статутом мала статус тільки обласної організації повністю підпорядкованої центру, так само як компартії інших республік РСФРР, а згодом і СРСР, який було створено 30 грудня 1922 р.

Загальний стан у країні загострювався економічною розрухою, яка була наслідком першої світової та громадянської війни, комуністичної політики «воєнного комунізму», засухою початку 20-х років. Політика **воєнного комунізму** – офіційна радянська назва тактики ведення більшовиками громадянської війни в сфері господарства, власності та суспільного виробництва – *експропріації та пограбування населення*. В офіційній радянській історіографії цим поняттям звуться здійснювані більшовиками з середини 1918 (в Україні з 1919 року) по березень 1921 так звані «соціально-економічні перетворення» на підконтрольній їм території колишньої Російської імперії.

12 квітня 1919 р. декретом ВУЦВК в Україні встановлювалася **продовольча диктатура**, а саме: була оголошена монополія держави на найважливіші продовольчі товари, якими розпоряджалися лише державні органи, розподіляючи їх у вигляді пайків та ін. Отримували ці продовольчі товари через **продовольчу розкладку**, за якою все зерно та ін., крім певного мінімуму, селяни повинні були здавати державі за встановленими нею же цінами. На практиці ж забирали скільки треба було, без будь-якого

відшкодування. **Приватна торгівля продуктами харчування заборонялася.** Тобто продовольча диктатура безпосередньо зачіпляла інтереси селян як дрібних товаровиробників, підриваючи економічну основу їх існування.

Комуністичний розподіл і продрозкладка, в Україні запроваджувалися одним декретом ВУЦВК **«Про загальнодержавний облік та розподіл продуктів і предметів домашнього господарства» від 12 квітня 1919 року.** Продрозкладка встановлювалася в обсязі 140 мільйонів пудів хліба. Однак до білогвардійської окупації заготівельникам вдалося зібрати тільки 8 мільйонів пудів. Селяни ігнорували вимоги Наркомпроду й чинили збройний опір його працівникам.

Декрет **«Про соціалістичний землеустрій і про заходи переходу до соціалістичного землеробства»** який став радикальним поворотом у аграрній політиці збігся з відновлення радянської влади в Україні. Реалізація декрету почалася з березня, хоча формально ЦВК Рад України продублював його лише 26 травня 1919 року. Навіть у малоземельних районах частина поміщицьких земель передавалася не селянам, а цукровим заводам під організацію радгоспів або тим, хто бажав утворити комуні. **У відповідь селяни піднялися зі зброєю в руках проти радянської влади.** На придушення повстань було кинуте підрозділи Червоної армії. Поширеною практикою в придушенні селянських повстань стали спалювання сіл, розстріли заложників, конфіскація майна. Червона армія, більшість якої становили селяни, в цій ситуації розклалася, і Україною заволоділи денікінські війська.

Після поразки денікінських військ **26 лютого 1920 року** вийшов **новий закон про хлібну розкладку.** Обсяг розкладки тепер дорівнював 160 мільйонів пудів зерна. У травні 1920 року було затверджено й розкладку на велику рогату худобу, вівець, свиней, яйця, картоплю тощо. Були створені **спеціальні продовольчі загони.** З метою їх зміцнення до продзагонів було мобілізовано майже 15 тис. робітників, в тому числі понад 2 тис. членів більшовицької партії. Влітку 1920 року завдання щодо продрозверстки було покладено на 1 кінну армію Будьонного, що перекидалася на радянсько-польський фронт. Тим не менше, селянство відмовлялося здавати хліб і до липня 1920 року загальний план продрозверстки, що становив 153 мільйонів пудів хліба, було виконано лише на 10 %. За допомогою комнезамів до кінця 1920 року заготівельникам вдалося зібрати 72 мільйонів пудів хліба.

Після поразки денікінців Всеукрревком затвердив новий земельний закон, яким заборонялося відводити землю під радгоспи без згоди селян.

Політика воєнного комунізму **зламала господарство**, саме її наслідком стало різке **скорочення виробництва зерна.** Водночас із загостренням дефіциту продуктів харчування великі райони Південної Росії та України охопила **посуха**, наслідком чого став **голод 1921-1922 років**, що забрав життя сотень тисяч людей на Україні й ще більше у Поволжі. Але на відміну від своєї майбутньої поведінки — радянський уряд не приховував наявності голоду й організував у країні та за кордоном масову кампанію допомоги голодуючим.

Катастрофічне становище в економіці призвело до різкого зростання **невдоволення більшовиками**, що вилилося у **військові заколоти, великі**

робітничі страйки та селянські повстання, які у 1921 році охопили Росію та Україну. Хоч Червона армія й Чека нещадно придушували ці повстання, Ленін був змушений визнати провал політики воєнного комунізму **й необхідність піти на поступки, особливо селянам**.

Нова економічна політика (неп) замінила «воєнний комунізм». Її **політична мета** – зменшення соціальної напруги, створення міцної соціальної бази для радянського режиму. **Економічна мета** – припинення руйнівних процесів у народному господарстві, досягнення позитивної динаміки у розвитку економіки. **Соціальна мета** – створення сприятливих умов для розбудови соціалістичного суспільства. Також, шляхом переходу до непу, радянське керівництво сподівалося на *покращення зовнішньополітичного клімату*, вихід з міжнародної ізоляції.

Спробою заспокоїти «націоналів» було оголошення вже на початку 1923 року політики **«коренізації»**, яка мала означати орієнтацію на місцеві кадри, розвиток національної культури, розширення прав периферії відносно центру.

Українізація – відгалуження загальносоюзної політики *коренізації*, проведення якої було ініційоване ВКП(б) у 1920-х рр. Період радянської українізації сьогодні поділяють на чотири етапи: початковий (1923-25), кульмінаційний (1925-28), завершальний або ліквідаційний (1928-33) та деукраїнізаційний (1934-41). Період радянської українізації звичайно пов'язують з трьома політичними діячами, які послідовно займали посаду наркома освіти УСРР: Григорієм Гринько, Олександром Шумським та Миколою Скрипником. **Мета українізації** полягала у зміцненні радянської влади в УСРР, залученні на свій бік національної інтелігенції та створення позитивного іміджу більшовицького режиму закордоном. *Здійснення цієї політики* полягало в українізації системи освіти та апарату державного управління, створенні умов для розвитку національно-культурного життя.

Українізація, як і коренізація взагалі, увійшла в непереможні протиріччя з централізаторськими тенденціями Москви, і вже на початку 30-х років була повністю **згорнута**. Було репресовано і фізично знищено тисячі представників творчої інтелігенції. Національне відродження перетворилося у **“розстріляне відродження”**. Своєї кульмінації воно досягло 3 листопада 1937 р. Цього дня у Соловецьких таборах було знищено Л. Курбаса, М. Куліша, М. Яворського, В. Чеховського, В. Підмогильного, Г. Епіка, М. Ірчана, М. Вороного, О. Слісаренка, М. Ялового та інших. Загальна кількість розстріляних тоді діячів української інтелігенції *перевищувала 100 осіб*. Всі вони становили золотий фонд української нації. Однак, завдяки політиці “радянської українізації” 20-х років, незалежно від прагнень правлячої комуністичної партії, відбулися значні зрушення у розвитку української культури, література та мистецтво поповнилися великою кількістю талановитих творів, які збагатили українську націю.

У 1925 р. на XIV з'їзді ВКП (б) було проголошено курс на **індустріалізацію** – комплекс заходів, спрямованих на прискорення розвитку промисловості. Після прийняття **першого п'ятирічного плану** індустріалізація набула **форсованого (прискореного) характеру**. Відмінною рисою

індустриалізації був *пріоритет розвитку важкої промисловості та військово-промислового комплексу*.

«Великий перелом» у розвитку господарської системи країни вимагав рішучих заходів не тільки в промисловості, але й сільському господарстві.

Колективізація передбачала створення великих колективних господарств на основі окремих селянських дворів. Охопивши максимум селянських господарств, вона повинна була *ліквідувати в селі інститут приватної власності*. Значних втрат селянству принесло розкуркулення. На відміну від проголошених гасел проводилося воно не за класовим, а за майновим станом. За далеко не повними даними, в Україні під розкуркулення потрапило понад один млн. селян, з них 850 тис. було вислано за межі республіки, головним чином на північ, де більшість з них загинула. Це був основний масив освічених, працездатних та кваліфікованих сільських господарів. Ліквідація їх значною мірою, як і подальші репресії, підірвало генофонд української нації.

Справжнім злочином більшовицького режиму проти українського народу став **Голодомор 1932 – 1933 рр.**, що мав *штучний характер*, ставши наслідком не природних катаклізмів, а цілеспрямованої політики центру на вилучення продовольчих запасів селянства і, власне, був формою голодного терору проти нації. Саме в цей період було ухвалено так званий «закон про колоски» (7 серпня 1932 р.), за яким передбачалися вирoki від 5 років до розстрілу. До судової відповідальності притягалися й діти. Голод призвів до втрати біля 7 млн. українського населення, масової дитячої безпритульності, людодства. Наслідком такої політики була деградація сільського господарства та знову ж таки великі людські втрати.

Починаючи з 1929 р. трьома великими хвилями Україною прокотилися **масові репресії**: перша – 1929-31 рр. (примусова колективізація, розкуркулення, ліквідація УАПЦ, процес СВУ), друга – 1932-34 рр. (штучний голодомор, постишевський терор, «кіровська хвиля»), третя – 1936-38 рр. (так званий Великий Терор).

3. Українська культура першої половини ХХ ст.

3.1. Культура України початку ХХ ст.

На початку ХХ ст. культура України, з одного боку, продовжувала розвивати народні, демократичні традиції ХІХ ст., а з іншого - йшов активний пошук нових форм, використання досягнень інших національних культур. Це конкретно виявилось у двох орієнтаціях:

- 1) збереження національно-культурних традицій (народницька теорія);
- 2) орієнтація на західноєвропейський процес в царині художньої культури («європеїзація», «космополітизм», «модернізм»).

Традиційні тенденції в царині літератури - **романтизм і неореалізм** поєднувалися з розвитком футуризму, символізму. Так, фахівці виділяють «нову школу» української прози (М.Коцюбинський, В.Стефаник,

О.Кобилянська). І.Франко писав, що представники цієї школи прагнули цілком «модерним» європейським способом зобразити своєрідність життя українського народу. Такий напрям в українській літературі, як футуризм, насамперед пов'язаний з М.Семенком, який був одним з його головних теоретиків, фундатором першого літературного об'єднання футуристів (Київ, 1913р.)

На початку століття в *українській літературі* помітне місце займали письменники, творчість яких у роки радянської влади замовчувалася або спотворювалася. Серед них В.Винниченко - діяч Центральної Ради, прозаїк, драматург, твори якого характеризувалися різноплановою проблематикою (сільське і міське життя, зображення різних соціальних груп). Б.Летант - поет, прозаїк, видавець творів Т.Шевченка, І.Франка, М.Коцюбинського в перекладах на польську і німецьку мови. Популярністю користувався В.Пачовський, тематика творів якого досить широка: любовна лірика, історичні події минулого. Над драматичною поемою «Золоті ворота», де підкреслювалася національна ідея, В.Пачовський працював декілька десятиріч. У драмі «Сонця руїни» описані події 1663-1687 рр., даються портрети П.Тетері, Ю.Хмельницького, П.Дорошенка, І.Самойловича.

Початок нашого сторіччя характеризувався прогресом в галузі *музичної культури*. Формується національний стиль, який об'єднує динаміку фольклорної виразності і кращі традиції класики. У цьому напрямі розвивалася творчість М.Леонтовича, К.Стеценка, Я.Степового, які по-новаторському осмислили творчу спадщину М.Лисенка.

В Україні в галузі *живопису і графіки* активно працювали такі майстри, як О.Мурашко, О.Новаківський, І.Трут, П.Ковжун, Г.Нарбут, М.Сосенко, М.Бойчук. Більшість з них мали європейську освіту і перебували під впливом сучасних їм художніх тенденцій. Міжнародного визнання досяг український скульптор О.Архипенко - творець нового напрямку в мистецтві.

У цей час значні досягнення характерні для розвитку *національного театру*. У 1904 р. М.Лисенко започаткував у Києві музично-драматичну школу, з 1907 р. там же функціонував український стаціонарний театр М.Садовського, у 1915 р. І.Мар'яненко заснував Товариство українських акторів. Театри і трупа Наддніпровської України і Галичини ставили п'єси Л.Українки, О.Олеся, В.Винниченка, вони прагнули освоїти світову класику, зверталися до творів європейських авангардистських авторів. У 1916 р. Л.Курбас став організатором «Молодого театру» у Києві, в якому на високому художньому рівні вирішувалися завдання оновлення українського сценічного мистецтва.

З'являється український *кінематограф*. Перші українські хронікальні фільми були відзняті у Харкові. Там же актор О.Олексієнко ставить фільми за творами І.Котляревського, М.Гоголя, М.Старицького. Перший український постановник і оператор Д.Сахненко був творцем таких фільмів, як «Наталка Полтавка», «Запорозька Січ», «Богдан Хмельницький», в яких брали участь видатні українські актори - М.Садовський, М.Заньковецька, Л.Лінницька.

В Україні продовжувався прогрес *науки*. В умовах піднесення

національно-визвольного руху активізувалися історики, етнографи, філологи. Д.І.Яворницький пише історію Запорозької Січі, історію періоду козаччини - І.Крип'якевич, ряд визначних праць зі сходознавства – А.Кримський. Наукове товариство ім. Т.Шевченка, яке очолив М.Грушевський, випустило з 1892 по 1917 роки понад 100 томів "Записок наукового товариства", 35 томів «Етнографічного збірника», 15 томів «Матеріалів з української етнології», 15 томів були підготовлені історико-філософською секцією.

Культура України розвивалася в умовах русифікації, що тривала. Хоча у 1904 р. кабінет міністрів Росії визнав шкідливим заборону української мови, до 1917 р. в Україні не було жодного державного навчального закладу, де викладання велося б українською мовою. На початку першої світової війни активізувався наступ на українство: заборона мови, масові арешти і заслання інтелігенції. Це насамперед стосувалося території Галичини, зайнятої Росією в ході воєнних дій.

Після повалення царату в Україні почався новий етап національно-визвольного руху, створювалися умови для прискореного розвитку національної культури. Вже в березні 1917 р. у Києві були відкриті дві українські гімназії. За активною участю Генерального секретаріату освіти Центральної Ради здійснювалося переведення шкіл на українську мову викладання, в різних регіонах України було створено понад 80 українських гімназій.

3.2. Українська радянська культура

Після завершення громадянської війни і приходу до влади комуністичної партії, зі створенням Радянського Союзу змінилися умови розвитку культури загалом в СРСР, а також в Україні. Культурний розвиток України у 20-і роки - один з різючих феноменів української історії. Серед майстрів культури були і гарячі прихильники нової влади, і аполітичні люди, і противники більшовизму, які в розвитку національної культури вбачали певну альтернативу незалежності, що не здійснилася. В умовах *непу*, внутрішньопартійної боротьби допускалися елементи демократії. Уперше за довгі роки українська культура отримала державну підтримку.

Серйозні успіхи були досягнуті в **освіті**, зокрема ліквідації неписьменності. Активно діяло добровільне товариство «Геть неписьменність!», до початку 1930 р. в Україні було близько 30 тисяч пунктів ліквідації неписьменності з контингентом 1,6 мільйона учнів.

У 1934 р. для всього СРСР було встановлено декілька типів шкіл: початкова (1-4 класи), семирічна (1-7 класів) і середня (десятирічна). Була введена обов'язкова початкова освіта.

В Україні розвивалася і середня спеціальна освіта (професійні училища і технікуми). Якщо в 1927 р. середніх спеціальних навчальних закладів було 158, в яких навчалася понад 31 тисяча чоловік, то в 1940 р. їх було 590 з числом учнів майже 400 тисяч.

Кількість студентів вищих навчальних закладів зростала не тільки за

рахунок випускників шкіл, але і за рахунок підготовчих курсів, відкритих в 1919 р., робітничих факультетів, заснованих в 1921 р. Університети були реорганізовані в інститути народної освіти медичного, технічного, фізичного, агрономічного, педагогічного профілю. Більшість студентів складали діти робітників та селян.

Результатом і разом з тим базою для подальшого розвитку культури в повній мірі стала українська **наука**, як фундаментальна, так і прикладна. У розвиткові української науки найактивнішу участь взяли видатний природознавець зі світовим ім'ям В. Вернадський, мікробіолог і епідеміолог Д. Заболотний, математик М. Крилов, економіст М. Туган-Барановський, гігієніст та епідеміолог О. Корчак-Чепурківський, літературознавець С. Єфремов, О. Богомолець, який працював в галузі експериментальної патології, Є. Патон, який запропонував принципово нові методи електрозварювання. Ці та ряд інших вчених широко відомі за межами України.

Серед гуманітарних підрозділів Академії наук особливу активність виявила історична секція, роботу якої очолив М. Грушевський, який в 1924 р. повернувся з еміграції. Він реорганізував роботу секції, створив науково-дослідну кафедру історії України, очолив Археографічну комісію, редагував журнал «Україна», «Наукові збірники» історичної секції.

Після революції особливим драматизмом і складністю в Україні, як і у всьому СРСР, відзначався **літературний процес**. З'явився такий напрям, як **пролеткультівство**. Це була лівацька течія, теоретики якої заперечували значення класичної спадщини, пропагували створення «лабораторним шляхом» «чисто пролетарської культури», яка відповідала б «пролетарській психіці». В Україні теоретиками й активними пропагандистами пролеткультівських теорій були В. Блакитний, Г. Михайличенко, М. Семенко, М. Хвильовий.

Український **футуризм**, який виник ще до революції, у перші післяреволюційні роки активізував свою діяльність. Оформилися організації футуристів. У 1922 р. у Києві вони створили «Аспанфут» («Асоціація панфутуристів»), у Харкові діяв «Ком-Космос», в Одесі – «Юголіф». Футуристи войовничо нападали на прихильників традиційних форм в літературі і мистецтві, пропагували урбанізацію культури й експериментаторство, європеїзацію та модернізацію змісту і форми українського мистецтва. У рядах футуристів було відносно багато колишніх символістів (О. Слісаренко, В. Ярошенко, М. Терещенко).

Ще в роки революції на чолі з М. Зеровим виникла група поетів і літературознавців, які орієнтувалися на створення високого гармонійного мистецтва на основі освоєння класичних зразків світової літератури (М. Рильський, П. Філіпович, М. Драй-Хмара). Пізніше опоненти цієї групи назвали їх «**неокласиками**».

У першій половині 20-х років з'являється «**теорія боротьби двох культур**» (української і російської), яку активно відстоював один з лідерів комуністичної партії України Д.Лебідь. Прихильники цієї теорії розглядали українську культуру як відсталу, селянську, заперечували необхідність її розвитку. Ця теорія була засуджена на офіційному рівні.

Масово виникали різноманітні літературні гуртки, спілки («Плуг», «Гарт», «ВАПЛІТЕ»). З'явилася ціла плеяда талановитих письменників і публіцистів: М. Зеров, Г. Косинка, М. Хвильовий, В. Еллан-Блакитний, М.Драй-Хмара тощо.

Втім, вже з другої половини 1920-х рр. партійне керівництво намагалося загнати українізацію у певні рамки. У 1926 р., після листа Й. Сталіна до Л. Кагановича, почалися утиски М. Хвильового, приводом до чого став його виступ у літературній дискусії з гаслом *«Геть від Москви!»*, що не мав жодного політичного підтексту; тоді ж з України вислали О. Шумського; у 1928 – 1929 рр. припинили існування творчі об'єднання ВАПЛІТЕ, Ланка-МАРС, переслідувань зазнавали поети-неокласики; було ліквідовано УАПЦ та розгромлено Українську Академію Наук тощо. *Завершення українізація* співпало з призначенням на посаду секретаря ЦК КП(б)У П. Постишева (1933). Було розгорнуто масштабні репресії проти активних діячів українізації та розпочато послідовну русифікацію.

Небувалу популярність у 20-і роки набуває **театральне мистецтво**. Справжньою творчою лабораторією став театр Леся Курбаса «Березіль». Режисер виводив український театр на шлях європейських пошуків нових засобів виразності.

Всесвітня слава прийшла до одного з фундаторів українського **кіномистецтва** О.Довженка разом з фільмами «Звенигора», «Арсенал», «Земля». Стилїстика, створена Довженком, поклала початок напрямку, який визначають як «український поетичний кінематограф».

Українське **образотворче мистецтво** на початку ХХ ст. розвивалось у руслі основних стилів, течій і жанрів світового мистецтва. Українські художники були добре ознайомлені з кращими зразками світового мистецтва. Видатними живописцями жанру побуту був М. Пимоненко (1862-1912), пейзажисти С. Васильківський, В. Орловський, П. Шевченко, І. Труш, К. Костанді. Майстрами портретного живопису були Іван Труш, брати Федір та Василь Кричевські, Олекса Новаківський. До історичної тематики звертались Ф. Красицький, М. Самокиш, М. Івасюк. Це період особливого сплеску авангардного мистецтва. Визначилися групи, які розвивали традиції українських і російських передвижників. Художники, які увійшли до «Асоціації революційного мистецтва України», розвиваючи національні традиції, використовували форми візантійського і староукраїнського живопису. На західноєвропейські зразки орієнтувалися художники, які входили до «Об'єднання сучасних художників України». Київський художній інститут став справжнім центром авангардного образотворчого мистецтва. Сюди в цей час повертається Казимир Малевич - основоположник такого модерністського напрямку в живописі, як супрематизм, в якому зображення складалося зі сполучень найпростіших геометричних фігур.

Ще тяжчі часи переживала українська культура в роки Другої світової війни. Дуже багато творчої інтелігенції – літераторів, науковців, артистів загинули в боях, померли від голоду. Провідною тематикою мистецтва і літератури став патріотизм, героїзм, захист Вітчизни, праця на перемогу.

XX ст. збагатило українську **музичну культуру** чудовими творами К. Стеценка (1882–1922), М. Леонтовича (1872–1921), Ф. Вериківського, В. Верховинця, М. Віленського, П. Демуцького, П. Козицького, К. Данькевича, А. Кос-Анатольського, В. Косенка, Б.Лятошинського, Григорія та Платона Майбород, Л.Ревуцького, Я.Степового, А. Філіппенка, А. Штогаренка, М. Скорика, Л. Колодуба, І. Шамо, Є. Станковича, Л. Дичко, Ю. Рибчинського, І. Кириліної. Великий вплив на розвиток музичної культури та музики мало професійне музичне мистецтво XIX, XVIII ст., попередніх поколінь, музична пісенно-фольклорна творчість, етнографічне музикознавство.

Світове визнання здобули **українські співаки** С. Крушельницька, О.Петрусенко, Б.Гмиря, М.Литвиненко-Вольгемут, М.Гришко, З.Гайдай, І. Паторжинський, І. Козловський, Д. Гнатюк, Б. Руденко, Л. Руденко, А. Солов'яненко, Д. Петриненко та О. Гришко, майстри сцени О. Сердюк, Н. Ужвій, А. Бучма, Г. Юра, Ю. Шумський, В. Добровольський та ін. Світову славу здобув Київський хор О. Кошиця, хор ім. Г. Верьовки під керівництвом народного артиста України академіка А. Авдієвського, капела «Думка», ансамбль танцю України ім. П. Вірського, Український державний симфонічний оркестр, народний самодіяльний хор Л. Яценка, капела бандуристів, хори «Київ», «Хрещатик».

Українська **архітектура** XX ст. вагомим внеском лягла в скарбницю української та світової культури. У зодчестві того часу панівним стилем в архітектурі і мистецтві був модерн (фр. *moderne* – сучасний, новий). Його принципи руйнували канони інших стильових напрямів, зокрема класицистичного, відкривались можливості для творчого розвитку на основі національних традицій. Митці часто ставали на позиції розуміння прекрасного в раціональному. Для споруд раціоналістичної спрямованості характерні витонченість, тендітність, графічність ліній, площинність фасадів. Митці ототожнюють прекрасне з легкістю, прозорістю, простором.

Раціоналістичний модерн спрощував і виявляв функції об'єкта в декорі споруди. Раціоналістичний модерн перетворював корисне у витончене.

На початку XX ст. в Україні творили такі видатні архітектори, як А.І. Бернардацці, Л.А. Владек, В.В. Городецький, О.Б. Мінкус, Ф.А. Троунянський, Ф.Н. Неструх, О.В. Кобелєв, П.Ф. Альошин, Е.П. Бродтман, О.М. Вербицький, В.О. Осьмак, О.М. Гінзбург, К.Н. Рженішевський, О.Л. Красносельський, В.С. Скоробагатов. Майже всі вони працювали в стилі модерн, ведучи пошук пластичних можливостей нових конструкцій та матеріалів, виробляючи нову пластичну мову.